

ERÄÄNÄ TÄHTIKIRKKAANA YÖNÄ¹

JUHA SUORANTA

”Minun äänessäni on ylpeyttä, mutta siitä puuttuu voima.” (Kihlman 2000, 197)

Kello on kaksi, yöllä. Uni ei tule, yritän selvittää ajatuksiani, löytää sanoja maanantai-illan tilaisuuteen ”Keskusteluja aikuiskasvatuksesta”. Ajatukseni ovat harvat, sanat vielä harvemmat. En tiedä, ehkä vain etsin lohtua yön hiljaisuudesta, pientä toivon tähteä. ”— ja se mitä ihminen valheen aikakaudella kaipaa, on tietenkin pieni, vaikka kuinka pieni pisara sitä mitä muinoin sanottiin totuudeksi” (Kihlman 2000, 279).

Georg Henrik von Wright kertoo haastattelussaan (Snellman 2001) tunteneensa itsensä suorastaan sairaaksi New Yorkin tapahtumien jälkeen. ”Ajatukset kiertävät ja kiertävät, se kaikki suru ja kärsimys ja paha.” Kuinkahan filosofi ajattelee nyt, kun ensimmäiset pommiryöpyt ovat punanneet puolikuun taivaan?

Vastauksia filosofilla ei ole, muttei paljon kysymyksiäkään. Kulttuuripessimisminsä von Wright saa puettua sanoiksi: ”Ajatus kulttuurisesta synkretismistä on toiveuni, jonka puolesta kannattaa tietysti toimia. Mutta juuri nyt se näyttää entistäkin kaukaisemmalta haaveelta. Jännite lännen ja muun maailman välillä on vain kiristymässä”. Ongelma on, että maailman yhdentyminen, tai globalisaatio, on kulkenut ja kulkee niin kutsuttujen *läntisten* arvojen mukaan. von Wright pelkää, että New Yorkin tapahtuma laajenee tilanteeksi, jota hän kuvaa ilmaisulla *west vs. the rest*, länsi vastaan muut. Siis jatkuvaluonteiseksi kah naukseksi Yhdysvalloiksi muuttuneen sivilisoituneen lännen ja muun maailman roskaporukan välillä.

¹Teksti on luettu alustuksena Teatteri Avoimissa Ovis-
sa 8.10.2001 pidetyssä Keskusteluja aikuiskasvatuk-
sesta -tilaisuudessa, jonka teemana oli Globaali etiikka
ja rauhanpedagogiikka.

Ja niin kuin journalistinen tapa on, toimittaja
Saska Snellman kietoo juttunsa ihmissuhteiden
silkkiin ja samettiin. Filosofin tyttärentytär ni-
mittäin asuu New Yorkissa, aivan Globalisaation
Temppelin vieressä, mutta sattuu olemaan poissa,
kun Aladdinin taikalamppu sylkee tappavaa tul-
ta. Thank God, tarinalla on onnellinen loppu.
God bless America, God bless us all.

Filosofin ilmaisu ”länsi vastaan muut” vie kult-
tuurintutkija Stuart Hallin esseeseen ”West and
the rest”, joka on äskettäin suomennettukin ni-
mellä ”Me ja muut” (Hall 1999). Siinä Hall jäl-
jittää lännen käsitteen alkuperää ja sen monia
merkityksiä ja ristiriitaisuuksia. Käsitteenä ja ajat-
telun apuvälineenä länsi ensinnäkin mahdollis-
taa luokittelun läntisiin ja muihin yhteiskuntiin.
Toiseksi se kimputtaa yhteen joukon erilaisia piir-
teitä. ”Se hahmottaa sielujemme silmille – se rep-
resentoi verbaalisella ja visuaalisella kielellä – yh-
teenvedonomaisten kuvan siitä, millaisia eri yh-
teiskunnat, kulttuurit, kansat ja paikat ovat” (Hall
1999, 79). Kolmanneksi se mahdollistaa vertai-
lun: ”Ei-läntisten yhteiskuntien voidaan sitten san-
noa olevan joko ’lähellä’ tai ’kaukana’ lännestä tai
’saamassa sitä kiinni’” (Hall 1999, 79).

Hallin ajattelun lähtökohta on, ettei vain New
Yorkin kaltaisten tapahtumien, vaan läntisten ta-
pahtumien ja tapahtumisten todellisuus yleensä
on välittynyt. Tapahtuminen välittyy osin myös
tiedonvälityksessä, siinä valmiiksi vatkatussa uu-
tismössössä, ”jota virtaa tv-ruudusta kaikkina
vuorokauden aikoina”. Päivästä toiseen todelli-
suus on hallituksen toimenpiteitä, pika-pikauuti-
sia ja niiden perään hex-indekseistä kertovaa viih-
deohjelmaa. Lännessä elämme tv-spektaakkelin
todellisuutta, jonka jatkuvaan kuvavirtaan sota-
kuvat, luonnonkatastrofit ja junaturmat luovat
ajoittaista vaihtelua, sikäli kuin myötätuntouu-
pumuksessamme niitä huomaamme.

Ns. tiedonvälitys ja ns. journalismi perustuvat
jatkuviin valintoihin: mitä asioita esitetään, mitä

jätetään esittämättä ja miten asioita esitetään. Kysymys on Hallin ja muiden mediatutkijoiden teoreettisia sanoja käyttäen *representaation politiikka*-ta, toisin sanoen kamppailusta ilmiöiden merkityksistä. Poliittiseksi tämän merkityskamppailun tekee ensinnäkin valinnan ongelma, valinta näkökulmasta, uutis- tai muun kuvan rajauksesta ja siitä, kuinka sanansa sovittaa. Meillä, puhumattakaan Yhdysvalloista, ei tässä tilanteessa siedetä epäileviä tuomaita. Ympäristöministerinkin täytyy olla poliittisesti korrekti ja vaieta Yhdysvaltain johtaman läntisen maailman seurakunnassa. Ulkoministerikään ei saa puhua ohi suunsa. Itseensuuri elää ja voi paksusti. Se on julmaa pilaa ihmisten arvostelukyvystä.

Toiseksi representaation politiikka viittaa kysymykseen kilpailusta, jossa ratkaistaan, kenen kuvaus pääsee voitolle, ketä uskotaan, mihin halutaan uskoa. Elämä mediatodellisuudessa on – ainakin kultivaatio- ja sosiaalisen oppimisen teorioiden näkökulmasta (ks. Vande Berg 1998, 262) – riittävästi toistettuja kuvia ja lauseita, joista tulee osa ajatteluamme. Lopulta ne ovat yksi ja sama.

Kolmanneksi, edelliset representaation politiikan tehtävät yhteen kimpputtaen kysymys on ihmisten mieliin vaikuttamisesta, Noam Chomskyn termein suostumuksen tuottamisesta (*manufacturing consent*) milloin millekin asialle. Sivistyksen, rauhan ja kasvatuksen kannalta ei kuitenkaan ole aivan sama, millaisia suostuttelevat sanat ja kuvat ovat, miten ne meille esitetään ja mihin ne saavat meidät heittäytymään.

Kolme päivää New Yorkin iskun jälkeen tarkastetaan Matti Virtasen väitöskirja *Fennomanian perilliset*. Tärkeä väitöskirja, merkillisenä päivänä. Tampereen yliopiston päärakennuksessa, salissa A1, ovat koolla suurin piirtein kaikki suomalaisen yhteiskuntatieteen vanhat ja uudet mandariinit.

Parin penkkirivin päässä edessäni istuu tärkeitä nimiä vuosien takaa. Vasemmalta oikealle Raimo Blom, Klaus Weckroth, Erkki Kaukonen, Seppo Toiviainen ja Antti Eskola. Tuolla Klaus Mäkelä. Jonnekin salin toiselle kulmalle tulee J. P. Roos, vain muutaman minuutin myöhässä. Viereissäni Tommi Hoikkala ja Pertti Alasuutari. Vain yksi on joukosta poissa, Erik Allardt ei paikalla näy.

Tilaisuuden alussa kustos ilmoittaa, että kello 13 tilaisuus keskeytetään ja vietetään kolmen minuutin hiljainen hetki New Yorkin uhrien muis-

tolle. Kun aika on tullut, vastaväittäjä Risto Alapuro sanoo: ”Kysyn vielä tämän yhden kysymyksen. Väittelijä voi sitten miettiä vastaustaan kolme minuuttia”.

Nousemme seisomaan ja aloitamme hartaan hetken. Miettiiköhän Matti kysymystä? Muotoileekohan vastaustaan? Miksi me tässä seisomme? Ketä me muistamme? Takuulla ajatuksemme häivähtää *kuvissa* New Yorkista, lentokoneen taukoamattomassa iskeytymisessä World Trade Centeriin, Saatanan temppelin pilareihin. Pitäisikö hiljaisuuden tuottaa tajuntoihimme, kollektiiviseen tajuntaamme, kuvia myös Afganistanista, Tshetsheniasta, Etiopiasta, Somaliasta, Kolumbiasta, Itä-Timorista tai jostain muusta näivettyvästä maasta? Pitäisikö meidän New Yorkin viattomien uhrien lisäksi muistaa näitäkin paikkoja, joissa viattomien veri on vuotanut G8-maiden taloudellisten ja sotilaspoliittisten etujen ja sota-teollisuuden kunniaksi?

Siinä sosiologien joukossa seisoessani, jossakin puolentoista ja kahden minuutin kohdalla, ajatuksiini alkaa materialisoitua se, mitä ranskalaisfilosofi Louis Althusser kirjoittaa ideologiasta. Juuri siinä ja nyt me yhden ideologisen valtiokoneiston, yliopiston, osana kohtaamme toisen ideologisen valtiokoneiston, median.

Althusserin ajattelun lähtökohta on Marxin teesi, jonka mukaan hallitsevan, tuotantovälineet omistavan, luokan ideat ovat aikakautensa johtavia ideoita. Althusser ei kuitenkaan näe tätä suhdetta näin suoraviivaisesti, vaan luo suhteen väliin ideologisen valtiokoneiston käsitteen. Näitä ovat koulutusjärjestelmä, pyhä perhe, oikeuslaitos, poliittinen järjestelmä, talousjärjestys, kulttuuri, media – ja tietenkin uskonto.

Niiden tehtävänä on tuottaa todellisuuteen itsestäänselvyyksiä, naturalisoida eli luonnollistaa asiat ja niiden kulku. Kuten Althusser (1984, 127) kirjoittaa: ”Ideologialle on itse asiassa ominaista, että se (aivan huomaamatta, onhan kyse ’itsestäänselvyyksistä’) saa itsestäänselvyydet toimimaan itsestäänselvyyksinä, joita emme voi olla *tunnistamatta* ja joiden kohdalla huudamme väistämättä ja luonnollisesti (joko ääneen tai ’tietoisuuden äänettömyydessä’). ’Selvä se! Juuri niin! Noinhan se on!’”.

Yhtä vähän yliopisto päivittäiseltä touhuamiseltaan kuin media tarinankertomiseltaan – pääasia että uutisfabula jatkuu, jatkuu, jatkuu – yhtä vähän ne ehtivät ymmärtää itseään ideologiana – saati uskontoa, jota käytetään oopiumina kan-

salle television välityksellä. Christer Kihlmanin (2000, 304) mukaan uskonto ei ole kansan oopiumia: ”Jalkapallo on kansan oopiumia”. Ei. Uskonto ja jalkapallo ovat tätä nykyä keskenään loisuhteessa todelliseen oopiumiin: mediaan, siis ns. suurelle yleisölle tarjottuun televisioon, radioon ja lehdistöön.

Uskonto leikittelee pyhien kirjojen merkityksillä. Merkitysten leikissä Koraanista tulee sodanjulistus siinä kuin Jeesuksesta sotilaspastori 1960-luvun Salama-sodassa. ”Raamatun ja Koraanin jumalat pitävät ihmistä pilkkanaan. Ne ovat milloin julmia ja turhamaisia, milloin lempeitä ja viisaita. Ne suosivat rikkaita ja ylistävät köyhiä. Ne kieltävät tekemästä pahaa, ja vaativat kostamaan vääräuskoisille. (...) Ei ole mitään puhdasta ja oikeaa islamilaisuutta, kristillisyyttä tai juutalaisuutta. On vain loputon taistelu siitä, mikä on oikea usko” (Ehrnrooth 2001). Tai toisin sanoen: ”Uskonnollisilta fundamentalisteilta puuttuu jalomielisyys ja inhimillinen suurpiirteisyys, riippumatta siitä, onko kysymys kristityistä, muslimista tai juutalaisista, mikä on surullista, murheellista ja syvästi valitettavaa” (Kihlman 2000, 287).

Jumalat ovat hauskoja taistelupareja, itsessään sekä verellä tahrattuja ihmisen kuvia että reaali-poliittisia representaatioita; siksi ne sopivat parhaimmaksi ystäväksi sille, joka tavalla taikka toisella tahtoo hallita ihmisten mieliä ja sotkea maailman asiat. ”Älä halveksi ideologioita. Sillä ne tarjoavat juuri sitä mitä ilman ihminen ei voi elää: turvallisuutta, toivoa, uskoa tulevaisuuteen. Lupauksena” (Kihlman 2000, 304). Lupauksia toden totta on annettu, fanatismi molemmilta puolilta. ”Ne” sanovat Osama bin Ladenin suulla: ”Vannon Jumalan nimeen ettei Amerikka näe rauhaa (...) Jumala on suurin ja kunnia islamille”. ”Me” sanomme Georg W. Bushin suulla: ”Me emme epäröi, me emme väsy, me emme horju emmekä epäonnistu (...) Jumala siunatkoon Amerikkaa”.

Televisioidussa iskussa Amerikkaan, joka sivumennen sanoen on mitä mainioin toimintaelokuvan nimi – *Attack on America* –, on hallitsevana ideologisen erottelun muut ohittavana mekanismina toiminut uskonnollinen fundamentalismi. Vähemmälle ovat jääneet kenties huomattavasti tärkeämmät motiivit Yhdysvaltain sodan- ja kostojulistukseen. Liikaa ei ole puhuttu niistä monipolvisista taloudellisista ja kansainvälisiin sotilaallisiin voimasuhteisiin liittyvistä kysymyksistä,

jotka Lähi-idässä vallitsevat. Lähi-idän historian tutkijan Pertti Multasen (2001) artikkeli on tässä suhteessa mitä tärkein. Hän muun muassa muistuttaa, että Saudi-Arabia on öljyvaroineen lännen vauras liittolainen, Afganistan puolestaan sisällissodassa ja kaaoksessa oleva maa, jossa öljyä ei ole tippaakaan. ”Missä vain on raaka-aineita joilla on taloudellista arvoa, siellä on myös ahne ihminen riistämässä ja riehumassa vandaalin tavoin” (Kihlman 2000, 285).

Kriittisen ajattelun, niin ollen myös kriittisen pedagogiikan, tehtävä on yrittää tunnistaa ”mitä kuva esittää” -pelin säännöt, paikantaa itsestäänselvyyksinä tarjottuja totuuksia ja haastaa luonnollistettuja representaatioita. Sen tehtävänä on tässä tapauksessa kysyä, kenen sotaa nyt käydään? Keskivertoamerikkalaisenko? Keskivertomuslimin? Vai sotateollisuuden, joka muutenkin maailman mitassa edustaa suurinta teollisuuden haaraa? Ehkä kysymys onkin Yhdysvaltain taantuvan talouden sodasta? Varmaa on, ettei kysymys ole minun sodastani eikä niiden köyhien, sorrettujen ja maahan poljettujen, joilla ei ole menettäväänään kuin riepunsa.

Luulisin, että läntisen talouskoneen osasina, olkoonkin kriittisiksi tai muiksi kasvattajiksi identifioituneina, meidän on kysyttävä oman ideologisuutemme perään: mikä meissä puhuu, kenen suulla me puhumme? Tämä lienee tarpeellista, elleimme halua ajautua yhteiskunnalliseen infantilismiin, mielentilaan, josta kulttuurintutkija Mikko Lehtonen tuoreessa kirjassaan *Post scriptum* varoittaa.

Lehtonen (2001, 209) kirjoittaa sosiaalisesti vastuulliseksi mielikuvitukseksi kutsumastaan inhimillisestä mahdollisuudesta monikulttuurisessa maailmassa seuraavasti: ”Jotta ymmärtäisimme sitä, mikä on tässä ja nyt, tarvitsemme aikaisempaa enemmän mielikuvitusta – kykyä muodostaa itsellemme mielikuvia siitä, mikä ei ole aisteillemme läsnä. Mutta mielikuvitusta edellyttää kasvavasti myös se, mikä on lähellämme – esimerkiksi itseemme nähden ’toisiksi’ määrittyvät ihmiset. Jotta voisimme ymmärtää näitä lähellä olevia ’toisia’ (samoin kuin myös muita, etäällä olevia ’toisia’), tarvitsemme kykyä kuvitella sitä, mikä heille on totta”.

Sosiaalisesti vastuullista kuvittelukykyä vastaan Lehtonen asettaa hyvin ajankohtaisesti kaikenlaisen fundamentalismin – kansallisen, uskonnollisen, taloudellisen, etnisen –, joka vaientaa poikkeavat tai epäilevät äänet. Fundamentalismin lo-

giikka tarkoittaa aina sympaattisen mielikuvituksen puutetta tai sen tukahduttamista. Sille sota on rauhaa, valhe totuutta, kansakunnan yhdistäminen etnisiä puhdistuksia.

Psykoanalyttisin käsittein kysymys on narsistisesta taantumasta, intellektuaalisesti kehittyvästä tavasta hahmottaa maailmaa khatiajaoilla kuten hyvä – paha, me – muut, läntinen maltillisuus – islamilainen kiihkoilu, sivistys – taantumus. Kihlmanilla (2000, 289 ja 291) on tässä(kin) suhteessa synkkä kuva ihmisrodun ominaisuuksista: ”Mitä henkiseen kasvuun tulee, useimmat ihmiset eivät koskaan pääse lastenkamari-istään. (...) Luonteenomaista täysikasvuisten naamioidulle infantilismille on, ristiriitaista kyllä, että se kieltää tai torjuu juuri sellaiset lapsuuteen liittyvät voimavarat jotka normaali ja harmoninen aikuistuminen käyttäjä hyväksyy: mielikuvituksen ja välittömän avoimielisyyden joista myöhemmin kehittyvä inhimillinen eläytymiskyky ja ymmärtämys toisten ihmisten toisenlaista elämää kohtaan, uteliaisuus toisten ihmisten toisenlaista todellisuutta kohtaan”.

Lehtosen ja Kihlmanin ajatukset ovat kuuntelemisen arvoisia. Ehkä ne osaltaan vievät ymmärryksemme sille ovelle, josta näemme toistemme kohtalot ja sen, että ”Islam’ ja ’länsi’ ovat yksinkertaisesti niin hataria sotalippuja, ettei niitä voi sokeasti seurata”, kuten New Yorkin Columbian yliopiston professori Edward Said (2001) kirjoittaa. Jos sitten astuu yhteisen kohtalon ovesta sisään, voi nähdä, että sosiaalista vastuullisuutta ”syntyy, kun oppii, että maailma ei ole aina ja kaikille oikeudenmukainen paikka” (Eskola 2001, 207) ja että moniäänisen keskustelun edistäminen sekä ratkaisuvaihtoehtojen etsintä ja niiden punninta ovat rohkeuden merkki.

Rohkeutta olisi osoittanut olla vastaamatta ”kuolemantanssikutsuun blokkimaisia viholliskuvia hellimällä”, kirjoittaa Juha Siltala (2001). Hänen mukaansa vastaaminen kuolemantanssiin on ”kiihkoilijoiden toiveiden täyttyminen”, joka saa ”todellisuuden toimimaan heidän kuvitelmiensa mukaan. Terroristi tahtoo ennen muuta hallita uhrinsa reaktioita”.

Yksi välttämätön tapa välttää reagoimasta kuin marionetti on historiantajun kasvattaminen. His-

toriatietoisuus auttaa ymmärtämään, että kulloisenkin hetken ”itsestäänselvyyksien läpi on melkein mahdotonta nähdä”, kuten Sven Lindqvist (2000, 127) kirjoittaa. Hänen mukaansa vaatii poikkeuksellista ponnistelua oivaltaa tuhansien historian ”nyt-hetkien” itsestäänselvyys, tilapäisyys ja ohimenevyys.

Kriittisen pedagogiikan on silti ponnisteltava vastavirtaan, sen tehtävä on vaikeanakin nyt-hetkenä kyseenalaistaa todellisuuden representaatiot ja se todellisuus, joka meille tarjotaan. Kriittisen pedagogiikan sisintä on ajatus jaetusta maailmasta ja toistemme kohtalon jakamisesta. Kriittisen ajattelun vastuullisuus ja rohkeus eivät välttämättä nouse siitä, että näkee maailman välittömästi oikein (vrt. Paasilinna 2000, 247). Riittää, kun ymmärtää todellisuuden ja sen kuvausten tarjousluonteen, ettei hyväksy helppoon ajatteluun houkuttelevia tarjouksia *sellaisinaan*.

Silti on pidettävä mielessä, että kriittiset ajattelijat ovat useimmiten ”yksin, oppositiossa, ilman mitään ryhmätukea, tarkkailijoita ja eristäytyjiä, yksinäisiä piruja, joiden tärkein kyky on arvostelukyky” (Paasilinna 2000, 247). Heitä vastassa on joukko, joka on aina oikeassa. Kriittiseen ajatteluun kuuluu silti aina myös toivo, vaikka epätoivosta dialektisesti nousten niin kuin Samuli Parosella (2000, 78), joka kirjoittaa: ”Näyttää usein kuin olisimme olemassa vain siksi että vääryydet voisivat toteutua. Näkyviksi ne kuitenkin tekee se että jotain muutakin on olemassa”.

Asian ymmärtämistä voi helpottaa, jos ajattelee, että sanat ovat maailman rakennuspuita, joista valikoidaan kulloiseenkin tarkoitukseen sopivat emmeet. Ja vielä enemmän. Sanat *ovat* maailmassa, ja maailma on sana. Paulo Freire (1998, 78), sanan ja maailman kohtalonyhteyden ymmärtäjä, kertoo kirjassaan, kuinka hän sai muistutuksen sanan ja maailman yhteydestä: ”Esi-merkki on katolisesta instituutiosta Kaliforniasta. Köyhä nainen kertoi minulle ongelmistaan ja vaikeuksistaan, siitä kuinka suurista vaivoista hän kärsi. Tunsin riittämättömyyttä enkä löytänyt sanoja. Tunsin suuttumusta siitä mitä hän joutui kokemaan. Lopulta kysyin: ’Oletko amerikkalainen?’ ’En’, hän vastasi, ’olen köyhä’.”

KIRJALLISUUS

Althusser, L.: Ideologiset valtiokoneistot. Suom. Leevi Lehto & Hannu Sivenius. Tampere: Kansankulttuuri ja Vastapaino, 1984

Ehrnrooth, J.: Vastuu lankeaa uskonnoille. Helsingin Sanomat 7.10.2001, A5

Eskola, A.: Vaihtoehtoisuudessa oppimisen sosiaalipsykologiaa. S. 211–214. Teoksessa: Eskola, A. & Kurki, L. (toim.): Vapaaehtoisuus ja oppiminen. Jyväskylä: Vastapaino, 2001

Freire, P.: Pedagogy of freedom. Ethics, democracy, and civic courage. Boulder: Rowman & Littlefield, 1998

Hall, S.: Identiteetti. Suom. Mikko Lehtonen & Juha Herkman. Tampere: Vastapaino, 1999

Kihlman, C.: Vastaus on ei. Teoksessa: Westö, M. & Kihlman, C.: Epätoivon toivo. Suom. Pentti Saaritsa. Jyväskylä: Tammi, 2000

Lehtonen, M.: Post scriptum. Kirja medioitumisen

aikakaudella. Jyväskylä: Vastapaino, 2001

Lindqvist, S.: Nyt sinä kuolit. Pommien vuosisata. Vantaa: Pequod, 2000

Multanen, P.: Liian tärkeä maalitauluksi. Helsingin Sanomat 7.10.2001, D6

Paasilinna, R.: Hyökkäyksiä ja puolustuksia. Kirjanpitoa suuren ajan mukana. Keuruu: Otava, 2000

Paronen, S.: Maailma on sana. Keuruu: Otava, 2000

Said, E.: Antakaa sotarumpujen vaieta. Helsingin Sanomat 23.9.2001

Siltala, J.: Viholliskuvia ruokkimalla voimistetaan fanatismia. Helsingin Sanomat 19.9.2001, A4

Snellman, S.: Ajatuskatko. G. H. von Wrightin haastattelu. Helsingin Sanomien kuukausiliite, lokakuu 2001, 33–35

Vande Berg, L. & Wenner, L. & Gronbeck, B.: Critical approaches to television. Boston & New York: Houghton Mifflin, 1998.